

מ. חיוג

לא וכן!

פרקי רומן

עם עובד

פתח-דבר

מאת יהודה סלוצקי

עם נצחון מהפכת אוקטובר והנהגת הדיקטטורה הקומוניסטית ברוסיה עלה הכורת על השפה והספרות העברית בברית-המועצות. כנופיה של זוללי עברית, יוצאי מפלגות ה"בונד", "הסוציאליסטים המאוחדים", "פועלי ציון", וגם ציונים לשעבר, התכצרו ב"סקציה היהודית" ("יבסקציה") של המפלגה השלטת, הוציאו את דיבת העברית לפני אדוניהם וניתנה להם יד חפשית לאבד ולהשמיד את כל מוסדותיה. הם אמנם היו יוזמי מעשי-ההרס הנתעבים ומבצעייהם, אולם האחריות על כך מוטלת על השליטים שנתנו להם רשות להשתולל באין מפריע.¹

עם שאר ביטוייה הלאומיים של היהדות הרוסית (הדת, בתי-הספר, "הבימה" ועוד) אבדה גם הספרות העברית. יציאתה של קבוצת הסופרים העברים ברוסיה, ובראשם ת. נ. ביאליק וש. טשרניחובסקי (מאי 1921), חתמה לכאורה את פרשת הספרות העברית בארץ זו.

אולם פה-ושם נמצאו יחידים ואף חבורות שלמות שלא השלימו עם גזרת הכליון. בשדה החרב של התרבות העברית עלה פתאום ספיח רענן. רובם היו סופרים צעירים מאוד, בלתי-נודעים, שנאבקו על זכותם להמשיך ביצירתם הספרותית. קצתם הצליחו להיחלץ במרוצת הזמן מבין חומות-הברזל של "ארץ האש",² קצתם דעכו ונשתתקו באוירה העוינת, וקצתם - עקשנותם ומסירותם עמדו להם והם החזיקו מעמד והמשיכו בעבודת היצירה בתנאי בידוד וטרור

1 ראה י. א. גלבוץ, לשון עומדת על נפשה (תל-אביב, 1977) ; וכן ספרו אוקטובראים עברים - תולדותיה של אשליה (תל-אביב, 1974), שחלק ניכר ממנו (עמ' 100-141 ועוד) מוקדש למשה חיוג. על ה"יבסקציה" ראה מחקרו של צבי גיטלמן, *Jewish Nationality and Soviet Politics*, פרינסטון, 1972.

2 "ארץ האש" - כינויה של ברית-המועצות בשיריו וברשימותיו של אלישע רודין, כפאת נכר (תל-אביב, תרצ"ח), עמ' 25, 63 ועוד.

שאינן כמותם, וגם הרימו תרומה בעלת-ערך לאוצר הנצחי של התרבות העברית.

אחד האחרונים היה הסופר משה חיוג, שנשא במשך עשרות שנים את נס הדבקות בשפה העברית ושילם על כך מחיר יקר מאוד.

ב

מוצאו של חיוג ממשפחה ציונית ועברית, משפחת המורה והמטיף הציוני אברהם ראובן אברמזון,³ שנדדה מעיר לעיר באוקראינה, פולין וגליציה לרגל עבודתו של האב. מבין בניו ובנותיו של אברמזון נודעו שנים בספרות העברית: בנו בכורו חיים שלום בן-אברם ואחיו משה, הידוע בכינויו הספרותי חיוג. ח. ש. בן-אברם (1893-1965), סופר מבטיח בראשית דרכו, התל לפרסם את יצירותיו - שירים, סיפורים ורשימות - בעתונות העברית, אולם בעטיה של מחלת טיפוס נחלש זכרונו והוא הקדיש עצמו לעבודת תרגום מרוסית, פולנית, גרמנית, צרפתית ואידיש.⁴ הוא נחלץ מברית-המועצות ב-1920, התגורר שנים רבות בגרודנה ועלה לארץ-ישראל ב-1939. כאן התפרנס בדוחק מעבודות תרגום שונות. כל ימיו קיים קשר מכתבים ער עם אחיו הצעיר ממנו משה, שנשאר בברית-המועצות.

משה נולד בח' בשבט תרנ"ה (1895), קיבל את חינוכו העברי בבית אביו, למד בבתי-ספר רוסיים ופולניים, והיה בקי בספרותם של שני עמים אלה. ואולם אהבתו היתה נתונה לשפה העברית. ב-1908, כאשר התגוררה המשפחה בטארנופול, נפגשו שני האחים עם י. ת. ברנר וקשרי ידידות נקשרו בין הסופר, שמלאו לו אז עשרים ושבע שנים, ובין השניים. ח. ש. בן-אברם, בן החמש-עשרה, הוציא אז לאור בכתב-יד כתב-עת ספרותי בשם "הדגל" וברנר

3 א. ר. אברמזון נולד בשנות השבעים למאה הי"ט. לאחר המהפכה התגורר בפרוסקורוב, מתוך תקווה לעבור את הגבול ולהגיע לארץ-ישראל. התפרנס משיעורים פרטיים לעברית ונתמך על-ידי בניו. מת בנובמבר 1926 (ראה מכתב מחיוג לאחיו מ-28.11.26, וכן מכתב מאותו תאריך לאסתר בן-אברם).

4 ראה רשימת תרגומיו של ח. ש. בן-אברם בלפסיקון הספרות העברית החדשה לג. קרסל, כרך א', עמ' 260-261.

הקדיש לכתב-עת זה רשימה חמה, ואפילו נלהבת, בעתון הוילנאי "הד הזמן".⁵ משה הצעיר הסתופף בצלם של אחיו וחבריו, ומן הימים ההם נשאר למוזכרת תצלום של ברנר עם שני האחים, כשהם לבושים במדים של תלמידי גימנסיה.⁶ התצלום צולם כאשר התגוררו האחים כמה חדשים בחדרו של ברנר בעת שלמדו בגימנסיה בלבוב.⁷ גם כעבור עשרות שנים, כאשר שינה חיוג את הערכתו לברנר כסופר, הוא כותב: "הייתי כמו הלום בכות השפעתו המוסרית הטהורה, הישרה, הכבירה והחדורה כולה הקרבה עצמית לזולת".⁸ לאחר-מכן חזרה המשפחה לרוסיה והמשיכה בנדודיה.⁹ משה אברמזון ישב כמה שנים ביקאטרינוסלאב, שימש שוליה בבית-מרקחת והתכונן לבחינות-חוץ בגימנסיה. הוא הרבה אז לקרוא בספרות העברית והעולמית. במכתביו הוא מציין את ההשפעה הרבה שהשפיעו עליו אז כתבי מ. י. ברדיצ'בסקי וי. ח. ברנר.¹⁰ הוא אף הרבה אז לכתוב שירים בעברית ובאידיש, אולם לא שלחם לפרסום. אז גם החל להשתמש בכינוי הספרותי חיוג,¹¹ שבחר לו מבין שמות גיבורי הסופר הדני האהוב עליו הרמאן באנג. השפעתו של באנג, משוררם של הבודדים, לאי-החיים והנחשלים, ניכרת לא-מעט ביצירותיו של חיוג בשנים הבאות.

- 5 המאמר בא בהד הזמן, תרס"ח, בסדרה "דפים מפנקס ספרות" (ראה מכתבי ברנר, תל-אביב 1960, כרך ב', עמ' 289-291). בסוף המאמר כתוב: "עברית היא שפתם בפה וברוח, לא יעזבוה, אף אם לא תתן להם כבוד ועושר". אשר ברש תיאר את שני האחים לבית אברמזון ב"פרקים מחיי יעקב רודורפר", מטרה, תל-אביב.
- 6 ראה התצלום באוקטופראים עבריים בסוף הספר. במכתב לש. י. אימבר (20.3.1908) כותב ברנר: "האם תראה את אברמזון עם שני ילדיו החביבים?" (כתבים ג', עמ' 322).
- 7 ראה מכתבו של חיוג לא. קריב משמחת תורה תשכ"ז. העבר, ספר י"ט, תשל"ב, עמ' 259.
- 8 שם, שם.
- 9 הד לכך במכתב של י. ח. ברנר לדבורה בארון (5.4.1913), הכותב כי בן-אברם "משכנו לפנים היה ביקאטרינוסלאב" (מכתבי ברנר, ג', עמ' 380).
- 10 מכתב חיוג לאחיו, 6.2.1927.
- 11 חיוג (Hög) הוא שם גיבור הרומן דורות כלי תקוה של באנג. הוא בן למשפחת אצילים מרוששת, המתאמץ להבקיע לו דרך בחיים, נכשל ומאבד עצמו לדעת.

עם פרוץ המהפכה הקומוניסטית נמשך חיוג אל אורה והתמסר לה בדבקות רבה. ממכתביו אנו למדים כי בתחילה מצא לו משרה במועצת-הפועלים בתיאודוסיה שבקרים, ועם התפתחות מלחמת-האזרחים הצטרף לשורות הצבא האדום. בזכות השכלתו, ובעיקר בגלל ידיעת השפות האירופיות (ביהוד גרמנית ופולנית), מילא תפקידי מודיעין חשובים בצבא, ובמהרה קיבל דרגה צבאית גבוהה ב"מועצה המהפכנית הצבאית העליונה"¹² והועבר למוסקבה. שירו-תו בצבא האדום היה כרוך, כמובן, בהזדהות שלמה עם המשטר הסובייטי; והזדהות זו היתה כרוכה, כמובן, בהסתייגות גמורה מהציונות ומחלומות על ארץ-ישראל. ואמנם בתקופה זו של חייו מכריז הוא על כך לעתים במכתביו, ואולם על דבר אחד לא ויתר - על הקשר עם השפה והספרות העברית. עבודתו במודיעין הצבאי נתנה לו את האפשרות להזמין ספרים מחוץ-לארץ, ובהם, כמובן, גם ספרים ועיתונים עבריים.

אגב, שמו הרשמי, בצבא ובחיים האזרחיים, היה צבי פלוטקין. במוסקבה נרשם חיוג, ב-1922, כתלמיד ב"מכון הגבוה למזרחנות" ובחר משום-מה ללמוד ב"מחלקה ההיגדוסטנית". מצבו החמרי היה טוב. "יש לי", כותב הוא לאחיו, "חדר מצוין, אוכל למכביר. שכחתי כבר מה זה רעב, נהייתי השתא גם מהתיאטר-ראות".¹³ ואמנם במוסקבה ניתנה לו ההזדמנות להשביע את רעבונו לתיאטרון. הוא ביקר במיטב התיאטראות שבעיר-הבירה, וכמובן - גם ב"הבימה", שעם כמה משחקניה קיים קשרי ידידות. רושם עצום עשתה עליו הופעתה של הרקדנית האמריקנית איזדורה דאנקן. "יש לחלק את כל מה שראיתי על הבמות בימי חלדי", כותב הוא לאחיו, "עד איזדורה ואחריה".¹⁴

במשך כמה שנים קיים יחסי רעות עם בת למשפחת מפרים, ליובה אנדרס, וב-1925 עברו לגור בדירה משותפת. בסוף אותה

12 לפי עדות בנו, אורי אנדרס, שעלה לארץ ב-1973, היתה דרגתו הצבאית גנרל-לויטננט (ראה **אוקטובראים עברים**, עמ' 103).

13 מכתב לאחיו מ-25.4.22.

14 מכתב לאחיו מ-19.10.22.

שנה נולד להם בנם הבכור - אורי. בתם תמר נולדה כשבע שנים לאחר-מכן.

בסוף 1925, באחת מבדיקות ה"כשרות" השגרתיות, שנערכו ב"מכון ללימודי המזרח", הורחק מהמכון.¹⁵ כעבור שנתיים הודח גם ממשרתו בצבא, ובאותה שנה עזב מרצונו את המפלגה הקומוניסטית. יש להניח כי פעילותו למען השפה העברית וספרותה, שעליה נעמוד להלן, גרמה להדחתו זו. אולם נדמה כי גם גורם אחר, חשוב לא פחות, היתה לו יד בכך, והיא הערצתו הנלהבת לליב טרוצקי, שכוכבו עמד אז לדעוך. יש להניח כי ביטא את הערצתו זו בשיחות ובוידווחים, והדים לה נשמעים לרוב גם במכתביו לאחיו שבפולין.¹⁶

"לזרא לי כבר ארץ זו [רוסיה]", כותב הוא לאחיו בסוף 1920, "את מקום המחשבה העצמית והשכל הישר תפסו כשרון המשמעת וכוח הציווי הקטיגורי. אין לחכות לפרספקטיבות מרנינות".¹⁷

ד

ממקורות שונים יודעים אנו כי ביתו של חיוג שימש בית-ועד לסופרים צעירים, נאמני השפה העברית. חבורה מיוחדת-במינה זו יכלה להתקיים, כמובן, רק מתוך הצהרת לזיאליות גמורה למשטר הסובייטי. לגבי רובם היתה זו אמת שבלב, והיו בהם ששילמו בכך מס-שפתים בלבד. הצהרה זו היתה כרוכה בהסתייגות, אמיתית או מעושה, מן הציונות ומארץ-ישראל. בקצרה - הם העמידו את כל קשריהם לעם היהודי על השפה והספרות העברית. לחבורה זו השתייכו אברהם קריבוורוצ'קה (קריב), צבי פרייגרזון, י. ל. צפתמן, יוכבד בת-מרים, יצחק כהנוב (כהן), שמעון טרבוקוב (הבונה).¹⁸

15 מכתב לאחיו מ-10.12.25.

16 בשנים 1925-1927 טיפל חיוג בתרגום לעברית של הספרות והמהפכה לל. טרוצקי. אל טרוצקי - כך כותב הוא - הרגיש "מעין חולשה עמו" קה שהיא למעלה מכל הערכה ביקרתית או אנאליזה עצמית" (מכתב לאחיו מ-2.12.26).

17 מכתב לאחיו מ-23.12.28.

18 א. קריב עלה לארץ ב-1934. על צ. פרייגרזון (1900-1969) ראה רשימי מתי בבחינות חוברת 6, תשל"ה, עמ' 88-102. על המעט הידוע לנו על

חבורות כאלה התקיימו אז גם במרכזים אחרים בברית-המועצות. הקבוצה בחארקוב הוציאה לאור קובץ ושמו צ'לצ'לי שמע' 19 בקיוב פירסם מילי (שמואל) נובאק קובץ-שירים דק וקרא לו געש. בלנינגראד ישב חיים לנסקי. באודיסה פעל אברהם פרימן. חבורות אלה קיימו קשרים רופפים ביניהן, וב-1923 ניסה חיוג אף לארגן כינוס של סופרים עברים במוסקבה.²⁰

החבורה המוסקבאית שמה לה למטרה "לכונן מקום כינוס לעוס-קים בספרות עברית, שתפיסתם של הופעות החיים והאמנות, המחשבה וחיי החברה נסמכת במהפכה ובכל המסתעף ממנה. במלים יותר קצרות - לבנות 'במת שמאל' לדברי ספרות ואבזריה".²¹

כצעד ראשון בפעולתם החליטו חיוג וחבריו להוציא לאור קובץ ספרותי רב-כמות ושמו **אתחלתא** (לאחר-מכן שונה השם לבראשית). החומר נכתב ורוכז בידי העורכים במוסקבה, חיוג ושמעון הבונה, כבר ב-1925. עתה החל הטיפול הממושך והמיגע בקבלת הראשון להדפסת הקובץ. בה-בשעה שפקידים סובייטים רוסים לא ראו כל טעם לפסול את הוצאתו לאור של קובץ בשפה היהודית העתיקה²² יצאו ה"יבסקים" מכליהם כדי למנוע את הופעתו.

יוסף ברגר-ברזילי, מראשי הקומוניסטים בארץ-ישראל, שהגיע למוסקבה ב-1925, מספר בזכרונותיו על הפניה שפנו אליו מ. חיוג,

צפתמן - ראה אוקטובראים עכרים, עמ' 67. בת-מרים יצאה מברית-המועצות ב-1928. י. כהנוב עלה לארץ בראשית 1976 - ראה רשימתו במעריב מ-20.4.76. על ש. טרבוקוב - ראה אוקטובראים עכרים, עמ' 67-71. על בת-חמה - ראה רשימתו של י. א. גלבוט במעריב מ-16.7.76.

19 על החבורה החארקובית - ראה רשימותיהם של ג. חנוביץ, העבר, ספר י"ז, אייר תשל"ל, עמ' 151-158, ושל י. סערוני, שם, ספר כ"א, אייר תשל"ה, עמ' 118-135.

20 י. סערוני, העבר, כ"א, עמ' 133.

21 מכתב לח.ש. בן-אברם מ-15.12.26.

22 "השפה היהודית העתיקה" (АпeBHe'eBпeucKyy) היה השם המקובל ברוסית לשפה העברית, לעומת "השפה היהודית המדוברת", כלומר אידיש. שם זה עצמו היה, לדעתי, מכשול הסברתי לא-קטן, שהרי דומה היה כי המדובר בשפה עתיקה, כשפה הלטינית או כשפה הסלבית הכנסיתית, שאיש לא דיבר בהן.

לבוש מדיו הצבאיים, ושמעון. הם הציגו עצמם כנציגי קבוצה ספרותית המזדהה ואוהדת את המשטר הסוביטי, וכל חפצם שיותר להם לפרסם קובץ ספרותי בשפה העברית.²³ ברזילי מספר על התפעלותו מן השפה העברית הרהוטה שבפי השנים.

גם לאחר שהושג סוף-סוף רשיון הצנזורה לפרסם את הקובץ המשיכו ה"יבסקים" לחתור ולהעליל. בתי-הדפוס היהודים (זה של "עמעס" וזה של "פועלי ציון") סירבו להדפיסו. ההדפסה נמסרה להוצאת "גשר" בברלין. הקשר הבלתי-סדיר בין עורכי הקובץ ובין ברלין גרם עיכובים נוספים בהדפסתו. רק בסתיו 1926 הגיעו למוסקבה הטפסים הראשונים של הקובץ. התברר כי מאות רבות של טעויות-דפוס השתרכבו בדפי הספר.

הקובץ, על עטיפתו הצבעונית היפה ועל שמו רב-המשמעות "בראשית", הכיל כ-200 עמודים. השתתפו בו א. קריבורוצ'קה, י. ל. צפתמן, י. בת-מרים, ש. נובק, דן פינס, ג. חנוביץ (שעזב את רוסיה בשנת 1922 ושימש כנציג "בראשית" בברלין), שמעון הבונה, יצחק נורמן, בת-חמה (מלכה שכטמן), וכמובן - מ. חיוג, שהשתתף בו בשמות שונים (מ. חיוג, צ. ברזיל, ש. חרון). רוב הכותבים הדגישו את "אקטובריותם", וברשימתו הפרוגרמטית של חיוג, "מהדממה", הוכרו על הזדהות עם הרבולוציה, שהיא "הריאליות היחידה, ממשות החיים שבשבילנו אין שנית לה".²⁴ עם זאת באה ההודאה, כי "רק תלושים אנחנו, שברירי כלים שנופצו בידי תעצומות החיים המנצחים",²⁵ ורק דרך אחת לפני החבורה - "עם המתנועע".²⁶ ראוי להזכיר כי בקובץ באו שש רשימות של הסופר הרוסי-היהודי הנודע יצחק באבל, מספרו חיל-הפרשים. מתרגמיהן של הרשימות היו מ. חיוג ושמעון הבונה.²⁷ והתרגום נעשה "בהגהת המחבר".²⁸

חבורת בראשית ראתה בקובץ שלה התחלה לחידוש הפעילות

23 י. ברגר-ברזילי, "לטרגדיה של המהפכה הסוביטית" (תל-אביב, 1968), עמ' 37-39.

24 בראשית, לנינגראד-מוסקבה, תרפ"ז, עמ' 41.

25 שם, עמ' 42.

26 שם, עמ' 43.

27 מכתב לאחיו מ-5.3.26.

28 בראשית, עמ' 15.

הספרותית העברית בברית-המועצות. בהודעה בדבר²⁹ סופר על
ההכנות להוצאת שורה של ספרים מקוריים ומתורגמים, ובהם גם
ספרו של טרוצקי הספרות והמהפכה. כן סופר על צעדים להוצאתו
לאור של בראשית ב'. ואולם במכתב מסוף 1926 כותב חיוג, כי
נשאר בודד ויחידי במאבקו במזימות ה"יבסקציה"³⁰. החבורה
נתפרה, ובינואר 1927 כתב חיוג לאחיו: "הקץ בא"³¹.

ה

סיפורו הראשון של חיוג שראה אור מעבר לגבולות ברית-המועצות -
"בת צחוק"³² - פורסם בהשילוח כרך ל"ו, שיצא ב-1920 בירושלים.
יש להגיה שהסיפור היה בצקלונו של העורך, י. קלוזנר, בעת
שיצא מאודיסה בשלהי 1919 באניה "רוסלאן". ב-1924 בא בהשילוח
סיפור גדול (ששה המשכים), שהעורך י. קלוזנר נתן לו את השם
"תחנות". הגיבור הראשי בסיפור - אשר ליין - הוא מן הטיפוסים
התלושים, שאינם מוצאים להם מקום בעולם, טיפוסים שהיו אפייניים
לספרות העברית בראשית המאה, ואנו פוגשים אותם בסיפוריהם
של ברשדסקי ("באין מטרה"), גנסין, שופמן, ברנר ונומברג. אשר
ליין נודד מעיר לעיר, מקרים שבדרום עד למוסקבה. לעתים מתואר
הוא כעובד במצפה-כוכבים. מפעם לפעם מחזר הוא אחר עלמה זו
או אחרת, אולם חיזוריו מסתיימים בלא-כלום. הוא מונה עצמו עם
אלה, אשר "אל המבוקש לא יבואו לעולם... אל משאת-נפשם
רחוקה מהם הדרך, רחוקה עד לאין-ערוך"³³.

זמן כתיבתו של הסיפור צוין בסופו: ויניצה, תר"פ - תיאודוסיה,
תרפ"ב. זוהי התקופה שבה מתלבט חיוג בין קשריו למחנה הציוני-
העברי ובין עולם המהפכה המנצחת. בסופה עובר הוא למחנה
המנצחים, וברור שעם המעבר הזה אין עוד מקום לקשרים עם
השילוח, שסימל בכל מהלך רעיונותיו את העולם הישן. אלא שלא

29 דבר, מוסף לספרות מו' בכסליו תרפ"ז.

30 מכתב לאחיו מ'26.12.2.

31 מכתב לאחיו מ'19.1.27.

32 "בת-צחוק" נתפרסם בהשילוח, כרך ל"ו, ירושלים, 1920, עמ' 147-153.

33 "תחנות" נתפרסם בהשילוח, כרך מ"ב, תרפ"ד.

היה בכוחו של חיוג לנתק את כל קשריו לעולם הרוחני שבו גדל וצמח, וכאן מקור הטרגדיה בחייו בכל השנים הבאות. בראשית היה נסיון שלא עלה יפה לשלב או למוג את עולם העבר עם עולם ההווה. וכשנכשל נסיון זה נשאר חיוג קירח מכאן ומכאן.

באמצעות אחיו, שעמו קיים קשר-מכתבים מתמיד, מנסה חיוג לחדש את קשריו עם העולם העברי שמחוץ לתחומי ברית-המועצות. בסוף 1929 מתפרסם בשבועון מאזנים, שיצא לאור בתל-אביב, סיפור ארוך שלו - "בנעוריהם ובזקניהם". גם על סיפור זה, שנכתב כנראה בשנים 1926-1927,³⁴ מרחפת רוח של דכדוך ונכאים. התקופה המתוארת בו היא תקופת "הנאפ". הרקע - התכנסות משפחתית לרגל סדר פסח. המשתתפים בסדר הם בני משפחה יהודית בורגנית טיפוסית מראשית המאה העשרים, המתנמרת להש-תייך לאריסטוקרטיה היהודית-הרוסית. "אפרתים בני הנאפ" מכנה אותם חיוג באירוניה.³⁵ תהליך התבוללותם החל עוד לפני המהפכה, והמהפכה הוסיפה לנתץ את שארית המסורת היהודית. חג-הפסח אינו אלא מפגש משפחתי מצומצם. הוא בא לאחד לשעה קלה את שברירי המשפחה. מתכנסים הם בדירתו העלובה של אבי המשפחה ומקשיבים מתוך נימוס למלמולי התפילות של הזקן, טועמים את מאכלי הפסח ומשוחחים ביניהם.

בין המסובים כמה שהיו "בונדאים" ולאחר זמן פנו לקרירה מסחרית. אם נדרש הדבר אף "נשתמדו" קצת, אך בלי שיתרחקו או יורחקו מן המשפחה. הנשים השתדלו להתקרב לטרקלינים של הבוהמה הרוסית (גם לליל-הסדר הביאו עמהם שחקנית רוסית ממכרותיהם). הצעירים משתדלים להסתגל למשטר החדש, אך לאחר שמתברר כי אין בדעת השלטונות לטפח את "הבורסות האדומות",³⁶ ולאחר שכמה מהם טועמים טעם בית-סוהר סוביטי, מוכנים הם לנדוד הרחק, אפילו למזגוליה, כדי להשתלב בתכניות-הפיתוח הסוביטיות. כל הסיפור נראה כפרק ראשון של רומן גדול, פרק

34 את הזמן שמתאר הסיפור אפשר לקבוע לפי כמה סימנים. כך, למשל, נזכרת בו העלאת מחזהו של ז'יל רומין פרואייק בתיאטרון האידי הממשלתי במוסקבה ב-1926.

35 מאזנים, חוברת כ"ח, תר"ץ, עמ' 5.

36 שם, שם, עמ' 7.

שנועד להציג לפני הקורא את חוג גיבוריו של הרומן, אולם ברור היה כי רומן זה לא ייכתב, משום שגיבוריו הם אנשים מעולם שחלף, שלא נמצא לו מקום במשטר החברתי החדש.

באביב 1933 התעורר שוב זיק של תקוה בלב ה"עברים" הבודדים. המו"ל העברי הנודע א. י. שטיבל בא למוסקבה לרגל עסקיו. הוא נפגש עם חוג הסופרים העברים³⁷ ודיבר עמהם על פרסום יצירות ותרגומים מרוסית בהתקופה. המשא-ומתן נמשך זמן רב ובהפסקות ממושכות – אולם סופו היה מפח-נפש. בראשית 1934 התברר כי לא ניתן לשטיבל לבקר שוב בברית-המועצות. עוד תקוה אחת נגזזה...

1

בינתיים חייב היה חיוג למצוא לו איזה עיסוק כדי לפרנס את משפחתו הקטנה. לאחר שפוטר ממשרתו החל לחפש עבודה ספרותית בעולם העתונות הסובייטית. כחמש שנים שימש ככתב בעתון הסובייטי "רבוז'יה גאזטה", כממונה על המדור לבירור תלונותיהם של עובדים בבתי-חרושת שונים. והוא מוקיע אי-סדרים, קבלות שוחד ותופעות של ניצול. זו היתה עבודה שגרתית משעממת, ששכרה בצדה. "קמעה, קמעה", כותב הוא לאחיו, "אני נעשה רפורטר עם כל האטריבוטים"³⁸. "אף אני ובהול כל היום", כותב הוא לידידו מ. ז. ולפובסקי, "ולרבות גם בערב ובלילה"³⁹.

בראשית 1932 פוטר. "הסיבה הנכונה", כותב הוא לאחיו, "היא זו שלפני חמש שנים, כשפיטרוני ממקום עבודתי הראשון"⁴⁰. אחר-כך עבד זמן-מה במערכת עתון לענייני תובלה בים ובנהרות.⁴¹ וכך ניתנה לו האפשרות להפליג על-פני נהרות רוסיה. זמן-מה כתב למען העתון הגרמני במוסקבה, וכן השתתף בשבועון לענייני אמנות ותיאטרון. לכאורה היתה זו עבודה מעניינת, ובמכתביו מספר הוא על העונג ששבע מפגישותיו עם במאים, שחקנים, אדריכלים וכדו-

37 על פרשת ביקורו של א. י. שטיבל במוסקבה ב-1933 ראה אוקטובראים עברים, עמ' 116.

38 מכתב לאחיו מ-12.7.[28].

39 מכתב למ. ז. ולפובסקי מ-13.6.33.

40 מכתב לאחיו מ-12.5.32.

41 מכתב לאחיו מ-1.2.32.

מה. אולם ברשימותיו בעתון לא יכול היה לתת ביטוי חפשי למה ששמע וראה. על-אף כל השתדלותו לא נשאו הרשימות חן בעיני מעבידיו. הן לא תאמו ל"קו" הרשמי. כך מספר הוא כי רשימה שלו על הצגת "המלט" בתיאטרון ואכטנגוב נפסלה ו"המערכת הציעה לי לכתוב על-פי הוראות שלה - כדי שלא יתנגד [המאמר] לרוח הכללי".⁴² כל זה, נוסף לעברו העברי והטרוצקיסטי, הביא מפעם לפעם לפיטוריו; שהרי משנה לשנה גדלה עקת המשטר ו"האהה הגדול" עינו היתה פקוחה על כל פורצי-גדר. חיוג התפרנס מעבודות עתונאיות עראיות, והשתכר בהן לא רע, אלא שחסרה לו המשרה הקבועה - שהיא חלק נכבד ממעמדו של אורח סוביטי.

הלך-רוחו האמיתי של חיוג מתבטא לא רק במכתביו לאחיו, אלא גם ברשימתו, שפורסמה במאזנים בשנת 1931, בשם "מכתבים ממוסקבה" (בחתימת ז. ברוין).⁴³ הרשימה עוסקת בתערוכתו של הסופר והצייר הסוביטי פיודור בוגורודסקי. בראשית הרשימה מס' ביר חיוג מדוע אין מקום לטרגדיה ולסטירה "אצלנו". הטרגדיה היא פניה של המנוצחים לדורות הבאים, שעליהם להוציא דין אמת על חיי אדם בדורות שעברו, אבל במשטר הסוביטי "אין יכולים להסכים בשום אופן שמי שהוא יאמין בנצחון האפשרי גם לאחר המוות הפיסי. --- מה ערך וכוח יש לו לטרור, אם אפשר לבלתי-ירוא את המוות?" והסטירה - "תועבה היא לנפש המנוצחים מאז ומעולם. --- אצלנו נסתם גם פיה של זו". מכאן יוצא חיוג בהתקפה ישירה על הספרות הסוביטית ההולכת בתלם. אין הוא חוסך שבטו גם מגורקי, אשר גדולתו היא רק במה שכתב לפני המהפכה; דמיאן בידניי-הוא "משורר-החצר"; והרומנים של גלאדקוב ופדיב - "ארוכים כאורך הגלות, ומשעממים כרזולוציה של איזה קונגרס". הוא מתאר את תערוכתו של בוגורודסקי, מעלה על נס את ציוריו שצייר במערב-אירופה ובהשפעת אמנותה, ומבקיט את כשלונו בעת שהוא מנסה לשלם "מס לרגע החולף" ונכנע קו התעמולתי השולט באמנות הסוביטית הרשמית. חיוג מספר על הביקורת הרשמית, שתבעה מהצייר שיטפל בנושאים "מן החמישיה [תכנית-החומש], מן הבנין הסוציאליסטי החדש, ממלחמת-המע-

42 מכתב לאחיו מ-2.7.32.

43 מאזנים מי"ט בסיון ומג' בתמוז תרצ"א.

מדות במערב". הוא מספר כי לונצ'רסקי, קומיסר ההשכלה והתרבות, שכתב בפתיחה לקטלוג התערוכה של בוגורודסקי כי הוא "תקנת האמנות הפרולטרית", נאלץ לחזור בו "מתהילה זו" ולפרסם מאמר שבו הוא מבטל את ערכו של הצייר. "אין דבר השגוי אצלנו", כותב חיוג, "כעצמאות, העושה את דרכה בלי ברכת הממונים על הצעדים ממעל".

אדם בעל השקפות כאלה לא יכול היה למצוא את מקומו בעולם הספרות והאמנות הסובייטי. חייב היה להוציא את לחמו מ"עבודת-סרק של עתונאי מהמדרגה העשירית"⁴⁴ – והוא מקבל עליו את הדין. "מה שאותם האנשים שחיי תלויים בחייהם אינם יודעים את חרפת הרעב, מה שיש להם מה ללבוש ואורי [הבן] אינו מרגיש כמעט את כאב ההבדל בינו ובין הילדים בני גילו – הוא הרבה יותר חשוב מכל שאר ההרגשות העצמיות האפשריות"⁴⁵.

בביתו השתדל חיוג להנחיל את ידיעת השפה העברית לבנו. הוא מבקש מאחיו לשלוח לו ספרי-לימוד לשפה העברית, ומתאונן לפניו שלימודי העברית של הבן אינם עולים יפה.

בראשית 1933 השתדל חיוג לעלות עם בני-משפחתו לארץ-ישראל. התברר לו כי לשם קבלת רשיון-היציאה עליו לשלם 560 דולרים⁴⁶ כופר-נפש. סכום זה אין הוא יכול להשיג בברית-המועצות, והוא פונה, באמצעות אחיו, לכתובות שונות בעולם, אך ללא הצלחה.

קשריו עם ארץ-ישראל מתהדקים עם עלות חברו קריבורוצ'קה (קריב) לארץ; וחמש שנים לאחר-מכן עולה גם אחיו, ח. ש. בן-אברם, ומתישב בתל-אביב. אולם הוא עצמו נשאר עם משפחתו בארץ הסוהר.

האווירה בברית-המועצות הולכת ומתקדרת. ב-1937 מפסיק חיוג את כתיבתו לארץ-ישראל. לאחר שנים, בסיפורו "פחד"⁴⁷, היטיב חיוג לתאר אווירה זו, שבה היו שרויים מיליונים מאזרחי המדינה, שבה, כדברי המשורר היהודי-הרוסי, "כה בחירות נושם האדם".

44 מכתב לאחיו מ-22.9.36.

45 שם.

46 מכתב לאחיו מ-1.2.33.

47 הסיפור "פחד" בא בקובץ הסיפורים מעבר משם, שראה אור בהוצאת "מוסד ביאליק", תחת השם הבדוי ש. ש. רון.

הלחשים והשמועות מגבירים פחד זה, מאסרי מפרים וידידים הופכים אותו לממשות. "כל קיומך נהפך למצב חכיון ממושך, אין-סופי, שדומה להרגשתו של הגוסס שמצפה לצעדיו המתקרבים של מלאך-המוות".⁴⁸ הפחד "נעשה לא טבע שני של האדם, כי אם סימן אפיו הראשי".⁴⁹

ז

עם פרוץ המלחמה הגרמנית-הסובייטית פונו חיוג ומשפחתו ממוס-קבה לסיביר, ושם חיו חיי מחסור, כמרבית אזרחי המדינה.⁵⁰ לאחר-מכן הוא נמצא בחזית - שם שימש כמתרגם, בזכות ידיעת השפות שלו, במחלקת התעמולה וההסברה של הצבא. מכתבו הראשון לאחר סיום המלחמה בא מסיגט שברומניה המשוחררת מעול הנאצים. הוא נמצא שם כעובד במשלחת צבאית. ברומניה בא חיוג במגע עם שליחים ציונים, שהיו מוכנים לסייע לו לעלות לארץ-ישראל בדרכי ה"בריהח". בלב כבד דחה הצעות אלה, מתוך הכרה כי בצעד זה ידון את בני-משפחתו שבמוסקבה למוות.⁵¹ במכתבו לאחיו, שהועבר, כנראה, לא בדואר, אלא על-ידי שליחי ה"בריהח", מעלה הוא תכנית דמיונית לברוח, עם כל משפחתו, ממוסקבה בעזרת שליח ה"בריהח". הצעות ותכניות אלה לא נתגשמו, וחיוג חזר מיואש למוסקבה.

המאבק למען מדינת ישראל עורר שוב תקוות גדולות בלב שרידי העברים בברית-המועצות. אז קם במוסקבה חוג עברי קטן, כשמונה חברים, ובהם, מלבד חיוג, ידידיו הותיקים צבי פרייגרזון ויצחק כהנוב.⁵² אל בין החברים הגניבה הבולשת הסובייטית איש משלה, סשה גורדון, שהאיץ ב"חבריו" לשלוח מיצירותיהם לארץ-ישראל, באמצעות יהודים אזרחי פולין, שחזרו אז מרוסיה למולדתם. ב-1948

48 מעבר משם, עמ' 21.

49 שם, עמ' 24.

50 במכתבו לאחיו מ-8.12.45 הוא כותב: "הייתי לובש עם אורי חליפת בגדים אחת ובגד עליון אחד - לשנים".

51 שם.

52 על החוג העברי הזה ראה צ. פרייגרזון, יומן-הזכרונות, (תל-אביב,

1976), עמ' 9-10.

שיכנע הפרובוקטור את חיוג ואת פרייגרוזן, שישלחו את מכתביהם לארץ באמצעות רופא יהודי, שחזר לבולגריה מולדתו. הוא אף פיתה את חיוג שיכתוב מכתב בכתב-סתר ל"ד. בן-גוריון ויצרפו לחומר שנועד להימסר ל"רופא הבולגרי". כן השפיע על בני החוג שישלחו בקשה לאוניברסיטת מוסקבה לפתוח בה מחלקה ללימודים עבריים. כל החומר הזה הגיע במישרין לארכיונה של המ.ג.ב.

בספטמבר 1948 נאסר מ. חיוג, ובתוך כמה חדשים נאסרו גם שאר חברי החוג. בעת החקירה הואשם חיוג כעומד בראש הפעולה העברית במחתרת ונידון למאסר 25 שנים ולהחרמת כל רכושו.⁵³ הוא נשלח למחנה-הסגר בקרגנדה, מהגרועים ביותר. לעתים נפגש שם עם חבריו לחוג ועם "עברים" אחרים, בהם יוצאי ליטא ובסראביה. בסיפורו "הללויה"⁵⁴ הוא מתאר את פגישתו במחנה-ההסגר בבחור בסראבי, בנימין ויינבלט (כנראה שם בדוי), מאנשי "החלוצ" בארצו, שנאסר ב-1945. חיוג שאב עידוד רב משיחותיו עם אותו בחור נועז, שלא נפלה רוחו בכל תלאותיו ודיבר בלי הרף על מדינת ישראל, שתקום כסמל של צדק ויושר, ועל צבא החיילים העמלים, שיבנה את הארץ. חלומות אלה חיזקו את רוחם של השנים.

כמה שנים לאחר מות סטלין - לאחר שמונה שנות מאסר ועבודת-פרך - שוחרר חיוג וחזר לביתו, והוא רצוף ושובר. "הבאתי אתי בשובי סטנוקארדיה בצורה קשה, ידי ורגלי רועדות כל היום וגם בלילה על מיטתי" - כתב לידידו א. קריב.⁵⁵ כמה שנים לאחר שחרורו, ב-1959, מתה עליו אשתו, וב-1965 הוכה מכה קשה במות עליו אחיו, ה. ש. בן-אברם. "זה בחיי אסון חמור ואכזרי", כותב הוא לא. קריב, "הרבה גדול מזה שעברנו בימי המלחמה והפינוי לסיביריה ואחר-כך בחזית הקרבות. גדול מחויותי בשנות הימצאי בבית-האסורים וב'מחסגר' [מחנה-הסגר] המיוחד. --- בעיני עצמי אני דומה עכשיו למת הממשיך לחיות".⁵⁶

53 ראה מכתב לא. קריב מליל שמיני עצרת תשכ"א, העבר, ספר י"ט, אלול תשל"ב, עמ' 238.

54 "הללויה" בא בקובץ הסיפורים מעבר משם, ירושלים, 1959, עמ' 111-163.

55 מכתב משמיני עצרת תשכ"א, העבר, ספר י"ט, עמ' 239.

56 מכתב מראשון לחנוכה תשכ"ו, שם, עמ' 247.

בעוני ובדוחק חי חיג במוסקבה ההומיה. מתפרנס היה מפנסיה ממשלתית זעומה. רוב זמנו מוקדש היה לחיבור מלון-עזר לספרות העברית, ואגב עבודתו זו, שנעשתה רובה בחדר-הקריאה של ספריית לבין, צבר אלפי כרטיסים של מלים וערכים עבריים.⁵⁷ הוא אף הצליח להעביר צרור סיפורים ורשימות לארץ, סיפורים שמש-תקפים בהם הייהם של אזרחים סובייטים בתקופת הפחד ומחנות-ההסגר של סטלין. בהשתדלותו של א. קריב יצאו הסיפורים לאור ב-1959 בהוצאת "מוסד ביאליק" בשם *מקבר משם*, ובהסתרת שם מחברם בכינוי ש. ש. חרון. במכתבים הארוכים ששלח לא. קריב,⁵⁸ כתב על בעיות השפה והספרות העברית. בהשקפותיו חלו שינויים רבים. למסירותו לעברית, שליוותה אותו כל חייו, מצטרפת אהבה לארץ-ישראל ולמדינת ישראל.

בעקבות חברו צבי פרייגרזון, שעמו הוא מקיים קשרי ידידות מתמידים, הוא כותב סיפור רב-היקף, בשם הזמני "לא וכן!" בסיפור זה מתוארים גלגוליהם של צעירים יהודים מערב מלחמת-העולם הראשונה עד תום המלחמה השנייה. רק חלק קטן מן הספר הזה הגיע לארץ. כמה מפרקי החלק הזה ניתנים כאן, פרקים המציירים דמויות ומאורעות מ"עיר על שפת הבוג" בשנים שלפני מלחמת-העולם הראשונה.

בשלהי 1967 הגיש פעמים בקשה לעלות לארץ, אך בקשתו נדחתה.

בכ"ט באדר תשכ"ח (29 במארס 1968) נפטר חיג במוסקבה. עוד גחלת אחת ממדורת הספרות העברית הגדולה, שיקדה ברוסיה לפני המהפכה, דעכה.

57 מכתבו לא. קריב משמיני עצרת תשכ"ח, שם, עמ' 239.

58 המכתבים, עם הקדמת א. קריב, פורסמו ב*העבר*, ספרים י"ח וי"ט.